

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O'RTA MAHSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

FILOLOGIYA FAKULTETI

Nems va fransuz tillafi kafedrası

o'qituvchilari SH.Ubaydullayev va K.Mansurovalarning

TALABALARNING MADANIYATLARARO MULOQOT

KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHGA

YO'NALTIRILGAN MASHQLAR TIZIMI

mavzudagi

ILMIY MAQOLASI

NAMANGAN-2019

Ma`lumki, *bilish* – obyektiv borliqning inson ongida aks etadigan murakkab va faol jarayon ekanligi fanda nazariy va amaliy jihatdan o`z isbotini topgan. Bilim *sezishdan* boshlanadi va kishilar tomonidan ijtimoiy-tarixiy amaliyot mobaynida to`plagan tajribalari orqali boyib boradi. Bilish asosida *ko`nikma* va *malaka* hosil bo`ladi [12].

Ma`lumki, mamlakatimiz hududida ta`lim oladigan o`quvchi va talabalar asosan uch tilni o`rganadilar. Bu tillar ta`lim nazariyasida *ona tili, ikkinchi til va xorijiy til* kabi maxsus nomlar bilan yuritiladi. Uch tilni o`rganish jarayonida o`quvchilar bilim, *ko`nikma* va *malakalarni* egallaydilar [4].

Bizga chet til o`qitish metodikasi kursidan ma`lumki, har bir nemis tili darsi *madaniyatlararo muloqot* sifatida olib boriladi. Nemis tili darsining asosiy vazifalari til o`rganuvchilarning madaniyatlararo muloqot omilkorligini oshirishga qaratilgan bo`lishi lozim.

O`quvchilarni madaniyatlararo muloqotga o`rgatish uchun esa chet til o`qituvchisidan o`z novbatida *til o`rganuvchilarning yoshiga va qiziqishiga mos tarzda mashqlarni tanlash va taqdim etish* talab etiladi [2]. Bunday mashqlar o`quvchilarning chet tildan egalagan bilim, *ko`nikma* va malakalarini takomillashtirish bilan birga ularning kommunikativ kompetentsiyalarini shakllantirishga yo`naltirilmog`i lozim. Bu esa ularning tili o`rganilayotgan mamlakatlar vakillari bilan muloqot olib borganda vaziyatlardan to`g`ri foydalanish, erkin muloqot qila olish imkoniyatlarini yaratadi.

O`qituvchi shunday mavzularni tanlashi kerakki, ularda o`quvchilarni diniy bag`rikenglik, boshqa millat vakili bilan suhbatlashganda uning madaniyatini hurmat qilish va umumiy xulosalarga tez kelish to`g`risidagi fikrlar bo`lishi talab etiladi. Bunday matnlarni o`qib o`rgangan o`quvchilar tili o`rganilayotgan mamlakatlar vakillari bilan muloqot o`rnatganda ularning fikrlarini to`g`ri va tez tushunadigan, kerakli xulosalarni chiqaradigan bo`lib tarbiyalanadilar.

Mashqlarning bir qismi *kognitiv* (onglilik) tamoyillariga qaratilmog`i taqozo etiladi. Chunki, bu o`quvchilarining chet til darslarida egallagan lingvokulturologik va ijtimoiymadaniy bilimlari, o`z madaniyatini bilishi, o`ylab, to`g`ri fikr yuritib

muloqot olib borish natijasida tili o`rganilayotgan mamlakat vakilida mamlakatimiz va madaniyatimiz to`g`risida ijobiy taasurol qoldirishiga xizmat qiladi [3].

Har bir mashqning *dinamika* (harakat) va *statika* (holat) taraflari mavjud. Chet til darslarida mashqlar bajarish uning harakat bilan bog`liq tomoni bo`lsa, darslikda o`quv materialini sifatida tashkil etilishi statika tomoni hisoblanadi [4].

Metodik adabiyotlarda “*mashqlar sistemasi*”, “*til va nutq mashqlari*” (I.V.Raxmanov), “*informatsion, operatsion va motivatsion mashqlar*” (V.A.Buxbinder), “*nutqqacha bo`lgan mashqlar*” (M.S.Ilin), “*algoritmik qoida*” (J.J.Jalolov) atamalarini ko`p ishlatiladi.

Mashqlar sistemasini quyidagicha tasniflash mumkin: (1) til materialini o`zlashtirishga ko`ra: *fonetik, grammatik, leksik mashqlar*; (2) nutq faoliyati turlarini egallashda qo`llanishiga ko`ra: *tinglab tushunish, gapirish, o`qish va yozishga o`rgatish mashqlari*; (3) lingvistik materialga ko`ra: *til va nutq mashqlari*; (4) bilim, ko`nikma va malaka hosil qilishiga ko`ra: *tayyorlov va amaliy mashqlar*; (5) bajarilish joyiga ko`ra: *sinfda, uyda, laboratoriyada bajariladigan mashqlar*; (6) nutq shakli va usuliga ko`ra: *og`zaki va yozma nutq mashqlari*; (7) tillar soniga ko`ra: *bir tilli va ikki tilli mashqlar*; (8) amallarni mustahkamlashga ko`ra: *biriktirish, o`zgartirish-reproduktiv, tanlash, guruhlash, o`xshatish, farqlash-retseptiv mashqlar*; (9) Yordamchi vositalar ishlatilishiga ko`ra: *ko`rgazmalilik, texnika vositalari, programmalashtirish elementlari yordamida bajariladigan mashqlar*; (10) o`zlashtirish bosqichlaridan kelib chiqishiga ko`ra: *dastlabki egallash, mashq qilish, amaliyot, takrorlash, nazorat qilish mashqlari*.

Nemis tili mashg`ulotlarida og`zaki va yozma, tanishtiruv, takrorlash va qidiruv mashqlaridan foydalanish mumkin.

Nemis metodist olimi B.Eggert o`zining 1911 yilda nashr etilgan “*Uebungsgesetze im fremdsprachlichen Unterricht*” nomli kitobida birinchilardan bo`lib og`zaki mashqlar ya`ni tinglab tushunish va gapirishni o`rgatishga qaratilgan mashqlar tizimini ishlab chiqdi. Buyuk metodistlar M.Valter, G.Palmer, Ch.Friz,

R.Ladolar o`zlarining nazariyalarini yaratishda va amaliyotga tadbiiq etishlarida B.Eggert tomonidan tasniflangan mashqlar tizimidan foydalanishdi [5].

Og`zaki mashqlar deganda, o`qituvchiga taqlid qilish, so`zlarni o`rnini almashtirish, aytilganni o`zgartirish, savolga javob qaytarish va savol berish, fikrga qo`shilish yoki inkor etish mashqlari nazarda tutiladi. Og`zaki nutq jarayonida yo`l qo`yiladigan xato va kamchiliklarni ro`yxatga olish qiyin kechadi.

Kommunikativ metodika g`oyalariga binoan chet tili o`qitish mazmuni tarkibidagi til materiali (leksika, grammatika, fonetika) ni tanlash va o`quv jarayonida qo`llashda funktsional yondashish tavsiya etiladi, ya`ni til o`rganuvchi til hodisalarini nutqiy faoliyat yuritish maqsadida o`zlashtiradi. Muloqot birlamchi ta`limiy vazifa hisoblanganligi sabab, leksik – grammatik materialni egallashda ko`p qo`llaniladigan qoidani quruq yod olib o`qituvchiga aytib berishdan voz kechishni talab etadi. Chet tili ta`limini asosiy maqsadi axborot almashishga qaratiladi.

Kommunikativ (nutqiy) mashqlar kommunikativ motivatsiya nutqiy jarayonda o`rganilayotgan tilni turli stimullarini shaxsiy fikrlarini ifodalashda qo`llaniladi. Kommunikativ mashqlar qiyin topshiriqlarni bajarishda, ya`ni muhokama va qarashlarning to`g`ri yoki noto`g`riligini (xolis, noxolis) asoslash, kengaytirilgan fikr bildirishda qo`llaniladi.

Ma`lumki, har qanday tilni egallash murakkab jarayon hisoblanadi. Nemis tili ham shular jumlasiga kiradi. Nemis tili darslari samaradorligi, o`quvchilarni mustaqil tarzda ijodiy fikrlashga, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og`zaki va yozma shakllarda to`g`ri, ravon ifodalay olishga o`rgatish bilan o`lchanadi.

G.Neuner til muhiti mavjud bo`lmagan joyda madaniyatlararo kompetentsiyani shakllantirish uchun darsni kommunikativ metod asosida tashkil etish, o`quvchilarni mustaqil fikrlashga o`rgatib borish uchun muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish va ularni yechishga qaratilgan vazifalarni bajarishni tavsiya etadi [11].

O'quvchilarga madaniyatlararo muloqotni o'rgatish *pragmatik* (amaliy) va *kognitiv* (ongli) xususiyatga egadir. Birinchisi, o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi, ikkinchisi, begona lingvomadaniyatni idrok etishda asosiy vosita vazifasini o'taydi.

Nemis tili darslarida o'quvchilarga madaniyatlararo muloqotni o'rgatish, tili o'rganilayotgan mamlakat(lar) nutq madaniyati, tarixi, bayramlarini o'rganish ikki yo'l orqali: (1) darsda, nemis tili amaliy mashg'ulotlarida va (2) darsdan tashqari ishlar jarayoni (turli tadbirlar, kechalar o'tkazish, to'garaklar faoliyati)da amalga oshiriladi [4].

Talaba madaniyatlararo muloqot jarayonida so'z yordamida o'z fikrini bayon etish va uni suhbatdoshiga to'g'ri yetkazishga o'rgatilar ekan, muloqot muvaffaqiyati axborot uzatuvchining til bilish saviyasi, ma'naviy dunyoqarashi bilan bog'liq jarayon ekanligini ta'kidlab o'tish joizdir. Muloqotning boshlanishida o'quvchining xayolida muayyan tasavvur o'z milliy madaniyati nuqtai nazaridan paydo bo'ladi va shakllanishi kuzatiladi. U shu tasavvurni so'zlar, turli imo – ishoralar yordamida sherigiga to'g'ri yetkazmoqchi bo'ladi. O'quvchi o'z nutqini o'z bilim darajasi doirasida kodlaydi va sherigiga yuboradi. Qabul qiluvchi ham o'z navbatida, axborotni o'z tasavvurida, o'z dunyoqarashidan kelib chiqqan holda shakllantiradi. O'quvchi fikrini bayon etishda xatolikka yo'l qo'ysa gapini to'xtatib, imo-ishoralarga o'tishi yoki axborot yetkazishning boshqa usullarini qidirishi mumkin.

Nutqiy mashqlar o'z navbatida *tayyorlangan va tayyorlanmagan* mashqlarga bo'linadi. **Tayyorlangan mashqlarda** tayanch so'zlar ishtirokida fikrni o'zgartirib va to'ldirib izhor etish, fikrni bayon etishda rasm, kino, diafil'm va matn singari axborot manbalaridan foydalanish va o'rganilgan mavzu yuzasidan reja tuzish hamda rejaga bo'yicha hikoya qilib berish asos qilib olinadi. **Tayyorlanmagan mashqlarda** esa o'quvchilardan oldin ko'rgan fil'm va o'qigan asarlarga o'z munosabatini bildirish yoki o'y-fikrlarini o'z hayot tajribasidan kelib chiqqan holda gapirib berish tavsiya etiladi.

O'quvchilarning tayyorlangan nutq darajasini tekshirish uchun darsda qo'llaniladigan quyidagi axborotlar namunalari olindi: (1) oldindan darslikdagi matn olib o'qiladi va qayta hikoya qilish uchun tayyorlanadi; (2) ko'rilgan o'quv filmi bo'yicha taassurotni gapirib berish uchun oldindan tayyorgarlik ko'riladi; (3) o'quvchilarga oldindan gazeta maqolasi berilib, uning mazmunini hikoya qilib berish uchun tayyorgarlik qilinadi.

Tayyorlanmagan nutqda esa: (a) dars jarayonida matn o'qiladi va qayta hikoya qilib beriladi; (b) bilvosita dars paytida o'quvchi tomonidan taqdim etilgan rasm tasvirlab beriladi; v) munozarali bahslarda ishtirok etiladi.

Kommunikantlar o'rtasidagi muloqot jarayonida ular bajaradigan rollardan tashqari, suhbat o'tkaziladigan joy va vaqti kabilar muloqot sharoiti hisoblanib, unga turli darajada ta'sir ko'rsatadi [9].

O'quvchilarning mamlakatshunoslikka oid matnlarni o'qib undagi yakunlarni tushunishganliklari tekshirilganda quyidagilar aniqlandi:

1. **Sodda matnlar.** O'quvchilar mamlakatshunoslikka oid murakkab bo'lmagan asliyat (original) matnlarni o'qiganlarida matndagi hamma so'zlarga tushunishlari kuzatildi. Notanish so'zlar uchramadi. Bunda matndagi axborot o'quvchiga to'g'ri yetib keldi, o'zgarmadi va biror bir so'z tushub qolmadi. Madaniyatlar o'rtasidagi farq sezilmadi.

2. **Qisman murakkab matnlar.** Ushbu matnlarni o'qish jarayonida notanish so'zlar uchradi, ularni tarjima qilishda bir qator qiyinchiliklar tug'ildi. Matndagi mazmun qisman yo'qoldi. Tarjima jarayonida so'zlarning hajmi ko'payishi kuzatildi.

3. **Murakkab matnlar.** Matndagi ba'zi so'zlarning muqobili tarjima qilinayotgan tilda umuman bo'lmasligi turli qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Matnlarni o'qib tushunish jarayonida so'zlar tarjimasi normadan oshib ketadi. Matnni o'qish jarayonida fikrlash, mulohaza qilish, bilish faoliyatining asosiy shakli, usuli psixologik mehanizmidir. Bilish farqlash asosida kechadi.

O'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirganlik darajalari nazorat qilish orqali aniqlanadi. Chet tili darslarida o'quvchilarning madaniyatlararo muloqot layoqatini

takomillashtirish uchun amaldagi darsliklarda koʻzda tutilgan mashqlar bilan bir qatorda muloqot usulida oʻtkaziladigan quyidagi mashqlar tavsiya qilinadi:

1. Berilgan juft nutqning mazmunini tahlil qiling.
2. Dialogni oʻqing va uni takomillashtiring.
3. Turli vaziyatlar tasvirlangan rasmlar asosida dialog tuzish: Masalan: Bozor. Bir ayol kishi qoʻlida xalta koʻtarib ketyapti. Savollarga javob bering...
2. Yangi soʻz bilan ishlash.
3. Rasmni yozma tasvirlab berish.
4. Rolli oʻyinlarni oʻtkazish. Rolli oʻyinlarni nutq madaniyatini oʻstirish, verbal va noverbal muloqotga tayyorlash maqsadida qoʻllash mumkin.
5. Munozara – faol oʻqitish metodlaridan boʻlib, oʻquvchilarda tili oʻrganilayotgan mamlakat madaniyatiga doir yangi bilimlarni shakllantirish, xulosa chiqarish, oʻz fikrida turish, uni himoya eta olish kabi kommunikativ koʻnikmalarni shakllantirish va malakalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.
6. Oʻzgarlar nutqini kuzatish va tahlil qilish.
7. Muammoli mavzular boʻyicha suhbat. Muammoli taʼlim oʻquvchilarni izlanishga, oʻylashga, mustaqil fikrlashga undaydi. Nutqiy mavzularning taxminiy nomlari oʻquv dasturiga muvofiq tanlandi va tajriba – sinov chogʻida darslarning asosini tashkil etdi.

Bundan xulosa shuki, bir madaniyat vakili boshqa bir «begona» madaniyat vakilining fikrini tushunish uchun toʻgʻri tarjima qila olish malakasiga ham ega boʻlishi lozim. Shu bilan birga kommunikantlarning umumiy ikrga kelishlari uchun bir qator toʻsiq va qiyinchiliklar mavjud boʻlib, bu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun mahsus mashqlar tizimini ishlab chiqishni taqozo etadi. Tarjima murakkab jarayon boʻlib, puxta bilimni, yuksak mahoratni, keng dunyoqarashni, qobiliyatni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Барышников Н.В. Параметры обучения межкультурной коммуникации в средней школе // Иностранные языки в школе. 2002. № 2. С.54-58.

2. Бим И.Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе: Проблемы и перспективы. – М.: Просвещение, 1988. – 234 с.

4. **Гальскова Н.Д.** Современная методика обучения иностранным языкам. 2-е изд. – М.: АРКТИ, 2003. – 286 с.
3. **Гальскова Н.Д.** Межкультурное обучение: проблема целей и содержания обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. 2004. №1. – С.22.
4. **Jalolov J.J.** Chet til o`qitish metodikasi: Chet tillar oliy o`quv yurtlari talabalari uchun darslik. – Т.: O`qituvchi, 1996. – 368 b.
5. **Пин М.С.** Osnovi teorii uprajneniy po inostrannomu yaziku // Pod red. prof. V.S.Tsetlina. –М.: Pedagogika, 1975.–S.103.
6. **Saidaliyev S.** Chet tili o`qitish metodikasidan ocherklar. – Namangan: NamDU, 2004. – 238 b.
7. **Тер-Минасова С.Г.** Язык и межкультурная коммуникация. –М., 2000. –376 с.
8. **Халеева И.И.** Интеркультура — третье измерение межкультурного взаимодействия? (Из опыта подготовки переводчиков) // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. –М., 1999. С. 5-15.
9. **Сысоев П.В.** Культурное самоопределение личности в контексте диалога культур. Тамбов, 2001.
10. **Цетлин В.С.** Реальные ситуации общения на уроке // журнал Иностранные языки в школе. – 2000. – № 3. – С. 24-26.
11. **Chet til o`qitish metodlari/ G.Neuner, H.Hunfeld.** Nemis tilidan S.Saidaliyev tarjimasi. – Namangan: NamDU, 2005. – 240 b.
12. **G`oziyev E.** Psixologiya. Yosh davrlari psixologiyasi. – Т.: O`qituvchi, 1994. – 224 b.